

Raha Suomessa rautakauden lopulla

Markus Hiekkänen

Tuukka Talvio: *Coins and Coin Finds in Finland AD 800–1200*. Iskos 12, Suomen Muinaismuistoyhdistys 2002, 235 s., 27 kuvaa, 9 karttaa. Nid.

Rahat ovat arkeologisen tutkimuksen kiinnostava ja samalla vaikeasti hallittava osa-alue. Numismatiikka on pitkäaikaista työtä ja kypsymistä vaativa arkeologian osa-ala, kun taas rahojen arkeologiseen tulkintaan pääsevät mukaan useammatkin muinaistutkijat. Silti ei pidä väheksyä tämänkään osa-alan vaikeutta, sillä se on täynnä sudenkuoppia. Monissa arkeologisissa tutkimuksissa esiin tulevista ajallisista ryhmistä eniten on kansainvälisesti ja suomalaisessa tutkimuksessa herättänyt kiinnostusta rahat, jotka ovat joutuneet maahan suunnilleen vuosien 800 ja 1200 välisenä aikana j. Kr. Suomalaisista tutkijoista on mainittava varsinkin C. A. Nordman, Helmer Salmo, Beatrice Granberg ja Pekka Sarvas.

Jokseenkin kaikki arkeologisten rahojen tutkijat ovat pitkän linjan ammattilaisia. Tällainen on myös Tuukka Talvio, jonka väitöskirja Suomen rahoista ja rahalöydöistä vuosien 800 ja 1200 välillä tarkastettiin Helsingin yliopistossa kesäkuussa 2002. Talvio on työskennellyt Museovirastoon kuuluvan Kansallismuseon Rahakammiossa 1970-luvulta lähtien ja ollut koko tämän ajan tekemisissä esihistoriallisten rahojen kanssa. Toisaalta hänen laaja ja monipuolinen tutkimusalaansa käsittää myös esimerkiksi 1800-luvun setelirahat.

Ansiokas materiaalijulkaisu

Suomen maaperästä on löytynyt hiukan yli 7 000 kuvatun ajanjakson – arkeologisin ammattitermein viikinkiajan (800-1025) ja ristiretkiajan (1025-1200; viimeainitutun voisi ehkä korvata sanalla lähetyaika) – rahaa. Lisäksi on tietoja noin 1 000 hävinneestä tai sulatetusta rahasta. Useimmat rahat ovat kätkeistä, noin 450 on kalmistoista ja loput vajaan 100 on irto- ja asuinpaikkalöytöjä. Rahojen alkuperä-

alueita on pääasiassa kolme: islamilainen (1 700 kpl.), saksalainen (3 800) ja englantilainen (1 000). Kuten Talvio toteaa, on Suomen rahojen lukumäärä pieni verrattuna muihin maihin. Skandinaviasta, Baltian maista ja muinaisen Venäjän alueelta tunnetaan tätä nykyä peräti lähes 700 000 kyseisen ajan rahaa! Ne jakautuvat kuitenkin epätasaisesti. Esimerkiksi Gotlannista on löytynyt rahoja (145 000 kpl) enemmän kuin Ruotsin, Norjan ja Tanskan manneralueilta yhteensä (113 000).

Talvion tutkimuksen varsinaisen tekstin osuuden 130 sivua on pakattu tiukasti eikä niissä ole joutotarinoita. Kirja jakautuu yhdeksään päälukuun. Alun aineistoesittelyn, metodologisten pohdiskelujen ja teknisuontoisten huomioiden jälkeen kirjoittaja esittelee toisessa ja kolmannessa luvussa löytöjen rahat lähtöpaikka- tai lyöntialueittain ja tutkimushistoriaa. Luvun neljä kirjoittaja omistaa aarrelöytöjen analyysille kahden seuraavan taas käsitellessä lyhyemmin hauta-, yksittäis- ja kumulatiivisia löytöjä. Myös rahantuonnin eri piirteet kiinnostavat kirjoittajaa. Loppuluvut käsittelevät muutamaa erikoistapausta ja esittelevät yhteenvedon.

Kirjan jälkimmäinen, noin 100-sivuinen osa sisältää kaikkien löytöjen kuvaukset ja muut luettelot. Kokonaisuutena ne heijastavat kirjan pääasiallista luonnetta erittäin ansiokkaana materiaalijulkaisuna. Laajat hakemistot helpottavat etsimistä, mutta niiden joukkoon olisi ollut aiheellista lisätä tyyppikohtainen luettelo.

Lukijaa ei sumuteta päälle liimatuilla teoriapaketeilla

Materiaalijulkaisun luonne näkyy siinä, että tutkimuksen problematisointi on verraten niukkaa. Tekijän omien sanojen mukaan tutkimuksen peruste on se, että selvästi on olemassa tarve löytöjen uudelle esittelylle ja analyys-

sille. Kysymyksenasettelut hahmottuvat oikeastaan löytöjä eri näkökulmista tarkastelevissa luvuissa ja siinä ne nousevat vankasta aineiston dokumentoinnista. Väittelijä ei yritä sumuttaa lukijaa kirjan alkuun ladatulla teoreettisella paketilla, joka sitten olisi jäänyt päälle liimatuksi, hyödyntämättömäksi koristeeksi.

Metodologisessa pohdiskelussa kirjoittaja erotelee perustellusti yhtenä hetkenä syntyneet aarteet, haudat ja yksinäiset rahat. Hän lisää joukkoon neljäntenä luokkana Suomessa varsinkin viime vuosina lisääntyneet kumulatiiviset eli kasautuvat löydöt, joita ovat kaupapaikat, linnavuoret ja muut vastaavat löytökohteet. Asuinpaikat tulevatkin aikanaan näyttelemään kiinnostavaa osaa rahalöytöjen tarkastelussa. Metodista horjahtelua esiintyy siinä, että Talvio käyttää neljännessä luokasta luonnehdintaa 'kaivaukset'. Toki hautalöydötkin ovat pääosin kaivaustutkimusten tuloksia ja termi on tässä mielessä harhaanjohtava.

Tutkimuksen maantieteelliset rajat määrittää Suomen valtion raja vuoden 1944 jälkeen. Kirjoittaja ilmoittaa jättävänsä Neuvostoliiton valtaaman Karjalan samoin kuin Sallan Aatservaisen löydön rahat vain luettelokäsittelyn varaan. Yhtenä perusteluna hän esittää sen, että niissä on vain harvoin Länsi-Suomessa esiintyviä rahatyyppejä. Rajaus on huono ja perustelu heikko. Valtauksesta huolimatta Kannaksen yhteensä noin 800 rahaa on joka tapauksessa löydetty Suomen maaperästä ja olisi ollut perusteltua käsitellä ne yhtenäisesti maan muiden löytöjen kanssa. Se että näiden löytöjen koostumus poikkeaa muista suomalaisista löydöistä vain lisää niiden tieteellistä kiinnostavuutta. Vastaväittäjä kiinnitti asiaan huomiota ja väittelijä perusteli poisjättämistä suullisesti myös sillä, että venäläiset ovat parhaillaan laatimassa rahoista luetteloa muiden maansa nykyalueeseen kuuluvien löytöjen kanssa. Mikäpä siinä, mutta silti olisi ollut aiheellista vaikkapa vain näkökulmien oletettavan erilaisuuden vuoksi pohtia näiden, Suomen Kansallismuseossa säilytettävien rahojen luonnetta.

Huolellista aineiston käsittelyä

Suomesta löytyneiden rahojen pääryhmät ovat islamilaiset dirhamit ja eurooppalaiset pennit. Lisäksi on pieni ryhmä bysanttilaisia miliaresia-rahoja ja jokunen sassanidi- ja ara-

bialais-sassanididrakma. Kaikki ovat hopeaa, kulta- tai kuparirahoja ei Suomesta ole löydetty lainkaan. Väittelijä käsittelee myös monet rahajäljitelmat, joita on tehty eri puolilla Etu-Aasiaa ja Eurooppaa. Suomalaiset imitaatiot edustavat tavallaan maan varhaisinta rahanlyöntiä. Luvussa 2 väittelijä käy huolellisesti läpi kunkin raharyhmän ajoituksineen ja lähdekriittisine ongelmineen. Mukana on myös valokuvat kustakin rahatyypistä – ikävä kyllä ilman löytötietoja.

Aarrelöytöjä kirjoittaja käsittelee perusteellisimmin, onhan kysymyksessä esinemäärältään suurin ryhmä. Siihen liittyy myös löytöjen löytöajankohtien analyysi ja sitä kautta lähdekriittinen katsaus niiden edustavuuteen. Löytöjen sisältö ja koostumus on tutkittu vuosisadoittain alkaen 800-luvulta ja päättyen 1100-luvulle. Siinä tarkentuu kiinnostavasti tieto, jonka mukaan dirhamilöydöt ajoittuvat 800-900-luvuille ja painottuvat selvästi Ahvenanmaalle. Maakunnan myöhäisimmät dirhamilöydöt ajoittuvat 950-luvulle. Tämän jälkeen ei Ahvenanmaalta ole lainkaan rahalöytöjä ennen 1100-luvun jälkipuoliskoa eikä tämäkään ole aivan varmaa. Finströmin ja Jomalan kirkkojen lattianalaiskaivauksista löydetty neljä gotlantilaista rahaa on nimittäin voitu lyödä myös 1200-luvun alkupuolella. Kaikki muut kirkkojen rahat ovatkin selvästi myöhempiä kuten Henrik Klackenbergen on osoittanut väitöskirjassaan *Moneta nostra* (1992).

Länsimaiset rahat puolestaan ilmestyvät löytöihin 900-luvun lopulta alkaen eikä niitä ole lainkaan Ahvenanmaalta. Tässä yhteydessä kirjoittaja käsittelee myös niiden maantieteellistä jakautumaa pannen merkille aarteiden voimakkaan keskittymän Varsinais-Suomeen. Myös Hämeestä on useita aarteita, kun taas muut alueet jäävät hajalöytöjen varaan. Niinpä Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan rautakautisilta asuinalueilta ei tunneta kuin yksi löytö kummastakin. Savosta on Mikkelin Orijärven 1998-2001 löydetty komea aarre. Aarteita käsitellessään kirjoittaja ei ole unohtanut ottaa huomioon niissä usein esiintyviä muita arvometalliesineitä kuten hopeaisia solkia, riipuksia ja renkaita. Ne näyttävät ilmestyvän löytöihin 1000-luvun alkupuolella.

Kätkennän kriisiteoria

Suomen kalmistoista on löydetty paljon vähemmän rahoja kuin aarteista. Yllättävää kyllä

on Ruotsin kalmistoista löytynyt vain kaksi kertaa enemmän rahoja kuin Suomesta – suhdeluvun aarrelöytöjen kohdalla ollessa peräti noin 30-kertainen! Suomen haudoissa on siis suhteellisen runsaasti rahoja, mutta ne keskittyvät selvästi Varsinais-Suomeen ja Satakuntaan. Esimerkiksi Ahvenanmaan haudoista on vain muutama raha, kaikki ennen vuotta 1000.

Usein on tulkittu rahojen paneminen hautaan jonkinlaisena Kharonin lautturin rahana, maksuna kuoleman joen yli. Tälle ei Talvio näe mainittavia syitä Suomen osalta, sillä niin epätasaisesti rahat jakautuvat eri kalmistoissa ja sitä paitsi monet niistä kuuluvat koristeina kaulaketjuihin. Suomen keskiajalla, 1200-luvun alkupuolelta eteenpäin ja aina 1600-luvulle asti, rahoja pantiin hautoihin äärimmäisen harvoin tai ei lainkaan kuten kirkkokaivauksissani mm. Rengossa olen saattanut todeta.

Kirjoittaja käy läpi Suomen rahoja sisältävät hautalöydöt maakunta maakunnalta ja teksti on asiallista. Vertailua rahahautojen ja rahattomien hautojen/kalmistojen välillä hän ei kuitenkaan tee, sillä vain Ahvenanmaalta on esitetty tutkittujen hautojen määrä suhteessa rahahautoihin. Aineiston käsittely on epätasaista myös niissä kalmistoissa, joista on rahojia: Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilanderin huolellisesti tutkimasta Euran Luistarin kalmistosta mainitaan kyllä tutkittujen hautojen lukumääriä vuosisadoittain mutta ei Köyliön Vanhakartanon kalmistosta C.

Irtolöytöjä ja asuinpaikka- tai muista kohteista löytyneitä rahoja on muita paljon vähemmän. Kuten Talvio perustellusti toteaa, ovat monet yksittäin löydetty rahat luultavasti osia aarteista. Kumulatiivisia löytöjä on toisistaan vähän. Kirjoittajan luettelon mukaan ne ovat Hiittisten Kyrksundet, Liedon Vanhalinna ja Turun (ent. Maaria) Koroinen. Kullakin kohteella on oma luonteensa: Kyrksundet satama- ja kauppapaikka, Vanhalinna linnoitus ja Koroinen linnoitettu piispankarto ja kirkonpaikka. Suomen vähiltä tunnetuilta rautakauden lopun asuinpaikoilta niitä ei tunnetta, vaikka Hämeenlinnan Varikonniemen asuinpaikan luota löydetyn kaulaketjuartereen riipusrahoja keinoitekoisesti onkin Museovirastossa arkeologian osastossa yritetty tulkita asuinpaikkalöydöiksi puhallettaessa suuremmaksi kuplaa paikan erityisluonteesta. Talvio ei pidä tällaista tulkintaa edes maininnan arvoisena.

Rahojen Suomeen tuonnin ajoittamisessa tekijä kiinnittää huomiota ruotsalaisen numis-

maatikon Kenneth Jonssonin huomioon siitä, että rahoja näyttää kätketyn erityisesti silloin, kun rahojen saatavuus väheni ja syntyi taloudellinen kriisi. Rahojen kätkemismäärien vaihtelut eivät siis suoranaisesti heijastaisikaan rahantuonnin ajankohtia.

Vanhimmat Suomesta löydettyt itämaiset rahat on löyty 700-luvun alussa tai jopa hiukan aikaisemmin. On sitten eri asia, että ne ovat voineet tulla maahamme vasta myöhemmin ja näin Talvio arvioikin. Tällaiset rahat ovat haudoista tai ne ovat irtolöytöjä, kun taas vanhimmat tunnetut aarteet on kätetty 830-luvulla. Useimmat niistä ovat Ahvenanmaalta ja vain muutama, kuten Vähänkyrön Housulanmäki ja Hanko, ovat Suomen mantereelta. Myös Viron vanhimmat aarteet ovat samalta vuosikymmeneltä. Sen sijaan Ruotsissa kätkeminen alkoi kolmisenkymmentä vuotta aikaisemmin. Eroa Talvio tulkitsee mielestäni perustellusti yllä mainitun kriisiteorian avulla.

Aarteiden häviämisen 900-luvun puolimaissa Ahvenanmaalta tekijä kytkee lähinnä kaupan muutoksiin ja toteaa rahattoman ajan saarimaakunnassa jatkuvan vuoden 1140 tienoille asti. Jälkimmäisen vuosiluvun tekijä on sijoittanut niin varhaiseksi kuin vain on mahdollista. Se perustuu itse asiassa siihen, että neljän kahdessa kirkkokaivauksessa löydetyn rahan vanhin mahdollinen löytöajankohta on kyseisen vuoden tienoo. Todellisuudessa kyseisten rahojen lyöntiaika on kattanut koko vuosisadan 1140-luvulta lähtien ja se voinut olla jopa 1220-luku. Ahvenanmaalta ei myöskään tunneta muita asutukseen viittaavia löytöjä (kalmistot, asuinpaikat, irtolöydöt, kätköt) 1100-luvulta.

Ainakin nykytutkimuksen valossa Ahvenanmaan asutuksessa on tapahtunut romahdus 900-luvun loppupuolelta lähtien ja uusi, nykyaikaan asti ulottuva pysyvä asutus alkoi siellä aikaisintaan 1100-luvun loppupuolelta lähtien. Juuri tästä syystä Ahvenanmaan paikannimien joukossa ei ole lainkaan sellaisia, jotka olisivat muodostuneet viikinkiajalla tai aikaisemmin. Kaikki nimet ovat puhtaasti sellaisia, joiden syntyä on aikaisintaan vuoden 1200 tienoo. Läheisellä Sveanmaalla on aivan toisenlainen tilanne. Siellä on edelleen valtava määrä paikannimiä, joiden nimenanto ulottuu läpi rautakauden taakse aina roomalaiseen aikaan asti. Yksin ne kertovat pysyvästä asutuksesta nykypäiviin asti. Ahvenanmaan samanlaisten nimien puuttuminen kertoo siitä, että nimiä käyttäneet asukkaat hävi-

sivät ja uusien tullessa paikalle ei nimitraditioita enää ollut, vaan paikoille annettiin uudet, keskiaikaiset nimet.

Vanhoja käsityksiä romukoppaan

Useimmat Suomen länsimaisia rahoja sisältävät aarteet on kätketty vuosien 1020 ja 1070 välisenä aikana. Vuosisadan loppupuolella rahoja kätkettiin enää murto-osa aikaisemmasta eikä 1100-luvulta tunneta ainoatakaan aarretta. Kyseisen vuosisadan rahoja on lähinnä vain mantereen haudoissa. Löytöjen koostumus on erikoinen sillä useimmissa on paljon jo ennen vuotta 1000 löytyjä rahoja. Onkin paljon mahdollista, että Suomeen tuotiin rahaa runsaasti vuoden 1000 tienoilla tai hiukan ennen sitä, mutta että kätkeminen tapahtui vasta vuosisadan puolivälin molemmin puolin. Tässäkin näyttäisi Jonssonin kriisiteoria antavan hyvän tulkinnan.

Talvio osoittaa vääräksi monta vanhaa, tutkimuksessa edelleen esiintyvää käsitystä Suomen rautakauden lopun asukkaiden kaupallisista suhteista eri alueille. Esimerkiksi paljon puhuttu yhteys Friisinjaalle jää vain noin puolensadan rahan varaan, joten yhteydet sinne ovat olleet todella vähäiset. Myös yhteyksiä Saksaan on aikaisemmassa tutkimuksessa korostettu liikaa.

Talvio painottaa Viron ja Gotlannin osuutta Suomen 1100-luvun yhteyksissä. Suomestahan on löytynyt tänä aikana suhteellisen runsaasti rahoja haudoista ja niitä tunnetaan eri yhteyksistä myös mainituilta alueilta. Arvio perustuu siihen, ettei manner-Ruotsissa juuri ole löydetty 1100-luvun aarteita. Huomaamatta jää kuitenkin se, ettei täällä hautoihinkaan enää 1100-luvulla pantu mukaan rahoja. Todisteluketju on tässä aukollinen.

Tulkittessaan rahalöytöjä Talvio käsittelee myös sitä kiinnostavaa tilannetta, että Satakunnasta ei ole löydetty lainkaan aarteita yhtä pientä Hämeen rajalta olevaa löytöä lukuun ottamatta. Samaan aikaan rahoja samoin kuin arvometallien punnitsemiseen tarvittujen vaa-kojen osia on löydetty runsaastikin maakunnan kalmistoista. Tätä on tulkittu siten, että

maakunnan olot olivat rauhalliset ja että sillä oli rauhanomainen suhde Keski-Ruotsiin. Talvio osoittaa arvion epäuskottavuuden toteamalla, että samanlaisen tilanteen olisi pitänyt vallita myös Varsinais-Suomessa, sillä esinelöytöjen perusteella myös tämän alueen asukkailla oli tiiviit suhteet Keski-Ruotsiin. Silti juuri Varsinais-Suomesta tunnetaan eniten aarrelöytöjä.

Todennäköisesti tilanne onkin pääpiirteis-ään ollut sellainen, että Satakunnassa ei ole liikkunut hopeaa samalla tavalla kuin Varsinais-Suomessa, joka oli rahantuonnin portti Suomeen. Satakunta ei siis ole ollut muita Suomen alueita tiukemmin Ruotsiin liittynyt, paremmin ja rauhanomaisemmin järjestäytynyt yhteisö.

Pätevä perusteos

Tuukka Talvion väitöskirja *Coins and Coin Finds in Finland AD 800-1200* on pätevä ja onnistunut tutkimus Suomen vanhimmasta suuresta rahalöytöjen kokonaisuudesta. Se tulee olemaan luotettava opas rahojen ajoitukseen oli niitä sitten löydetty kalmistoista tai aarteista. Tässä on erityinen syy kiittää kirjan luette- loita. Rautakauden lopun kronologia on näin terävöitynyt huomattavasti samalla, kun muiden maiden yhteyksiin on tullut selväpiirteisyttä. Tutkimuksen luonne on selvästi numismaattinen. Tekijän siirtyessä arkeologisen tutkimuksen puolelle tulee monesti esiin epävarmuutta ja hahmotuksen kapeutta kuten edellä esimerkein on todettu. Tätä ei tarvitse pitää kirjaa raskauttavana tekijänä pääpainon todellakin ollessa numismaatikassa. Kirjoittaja on itse eksplisiittisesti esittänyt tulevan tutkimuksen suuntaviivoja (esim. käytön jäljet rahoissa) ja arkeologit voivat puolestaan tulevaisuudessa analysoida ongelmia kirjan vahvan numismaattisen annin pohjalta.

Kirjoittaja on keskiajan taidehistorian dosentti Hel-singin yliopistossa ja keskiajan arkeologian dosentti Turun yliopistossa sekä Suomen Akatemian akatemiututkija.